

Проф. др МОМЧИЛО ЗЕЧЕВИЋ, ванредни члан ЦАНУ

ЈУГОСЛОВЕНСКО УЈЕДИЊЕЊЕ 1918. ГОДИНЕ. ПОЛИТИКА И ИСТОРИЈСКА СТВАРНОСТ

Нису непозната објективна ограничења историјске науке да прошлост реално сагледа и објасни, а исто тако је знано у којој мери је важна, готово одлучујућа улога (не)пристрасног држања писаца историје. Од самог настанка ове научне дисциплине о изучавању минулих времена и збивања, религијска, идеолошка, политичка и друга уверења писаца историје у склопу личних интереса, имала су велики утицај на вредност историјске слике коју су остављали. У модерном добу развијеног политичког организовања и живота зависност од идејних и политичких утицаја досеже неслушене размере, што се одразило и на све хуманистичке науке, посебно на историографију. Снага ових утицаја, који су се показали као препрека научној спознаји развоја људског друштва, у обрнутој је сразмери са достигнућима културе и науке, а нарочито демократије и институција цивилног друштва у појединим земљама. Одсуство ових вредности по правилу спречава развитак научне историографије, односно омогућава појаву и владавину параисториографије, чији су главни ментори најчешће политика и власт, а последице су искривљена слика прошлости и често враћање на нове почетке и нова тумачења.

Тако су и о стварању југословенске државе 1918. године, начину њеног настанка, условима њеног унутрашњег устројства, изречене, као о мало којем питању из наше новије историје, изразито противуречне историографске оцене. Од самог њеног настанка историчари су почели да је различито тумаче, углавном у оквирима два опречна политичка концепта – унитарном и федералном. Читаве библиотеке књига и студија најразличитије врсте написане су као одговор историографије на бројна питања везана за 1. децембар 1918. године, од оних основних, да ли је заједничку југословенску државу уопште требало ствара-

ти, до сумњи и дилема везаних за легитимитет њеног оснивања и начин државног обликовања. Сумњичење и критике на рачун југословенског историјског искуства своју кулминацију досежу нарочито данас, после слома заједничке државе, и то из свих табора њених бивших националних конституената. Ако се занемаре оцене дате непосредно од стране политичких кругова, изречене из политичких интереса, контроверзне оцене о историјској целисходности и смислу југословенског уједињења 1918, које долазе и од научне историографије, од њених бројних угледних посленика, нагоне на размишљање и проверу досадашњих резултата.

У току релативно кратког живота југословенске државе домаћа историографија је, ипак, својим већим делом, била у функцији одбране државног интегритета, заговарајући и оправданост њеног историјског настанка. У монархистичкој Југославији од почетка је фаворизирана идеја о јединству "троименог" српског, словеначког и хрватског народа и оправдавана целисходност њиховог историјског сусрета и зближавања. Да би се задовољили мегаломански и нереални интереси Александра Карађорђевића и српских владајућих кругова, настојало се за време монархистичке Југославије, да се политичком и државном присилом наметне унутарњи концепт у националном и државном устројству земље. У ствари, догодило се да су силе победничке Антанте на завршетку Првог светског рата, вођене превасходно својим интересима, омогућиле Србији, као својом савезнику са великим доприносом ратној победи, да оствари национални програм ратних циљева изнетих још у Нишкој декларацији 1914. године. Тако је Србија као победнички међународни субјект и једина војна и државна снага на новом југословенском простору која је имала фактички легитимитет, наметнула по жељи и интересима своје династије и владе (Н. Пашић) властита решења у чину уједињења 1918. године. Настојања словеначких и хрватских политичара из Југословенског одбора и новостворене Државе Словенаца, Хрвата и Срба да се стварање нове заједничке државе изврши у складу са претходним договорима, са Крфском и Женевском декларацијом, суспендована су новим политичким решењима која су изнуђена по вољи српске владе и Двора.

Слично насиље политичког волунтаризма над историјском стварношћу у земљи спровођено је и у другој, социјалистичкој Југославији, почев од њеног државног и националног утемељења 29. новембра 1943. године. У бесконачним расправама о злехудој судбини југословенске државе историчари су се, више од других истраживача и тумача, враћали на њене почетке, посебно на чин њеног стварања 1918. године. Историјска судбина Југославије, њен застрашујући распад и слом, потврдили су слутње да ће њени почеци, наметнути политичким насиљем над историјском стварношћу, неминовно резултирати несрећним крајем.

О стварању заједничке југословенске државе 1918. године причало се и писало углавном на допадљив начин са циљем да се потисну у забрав неспоразуми који су пратили процес њеног уједињења и устројства. На многа кључна питања, међутим, нису дати објективни одговори, што је, показало се, било од штете и за сам њен опстанак. У овом прилогу навешћемо само нека од тих питања која се односе непосредно на начин њеног стварања 1918. године, јер смо уверења да се без објективних одговора на њих не могу објаснити узроци криза и ломова бивше Југославије, или користити њено историјско искуство у организовању постојеће југословенске државе као прогресивне и демократске заједнице, што и јесте циљ наше расправе на овом научном састанку.

Већ је приликом прве озбиљније анализе стварања Југославије 1918, на скупу југословенских историчара у Илоку 1979. године, указивано на нужност превазилажења историографског истраживачког модела који је наметнут капиталним делом "Југословенски одбор" (Загреб, 1925), чешке историчарке Миладе Паулове. Истицано је да се мора проширити истраживачка основа коју је она свела на односе и напоре српске владе и Југословенског одбора у борби за уједињење и на нека друга важна питања, као што су расположење и активност политичких странака и народа у појединим југословенским земљама, економске и културне претпоставке уједињења, значај верског фактора, улога традиције и карактера југословенске идеје, социјалних превирања на југословенском простору и др. Наиме, под утицајем М. Паулове историографија је развијала поједностављен концепт о "главним" факторима југословенског уједињења усмеравајући своје интересовање претежно на четири основна питања: југословенска идеја, Србија, Југословенски одбор и велике силе. Радови који су у међувремену обухватили и друге теме о уједињењу, допуњавали су у више праваца истраживачку основу субјеката уједињења, пре свега изучавањем расположења и учешћа других југословенских народа, као и различитих социјалних слојева у овом историјском процесу. Овај тренд ширења историографских знања о условима и начину стварања југословенске државе 1918, заустављен је њеним распадом 1991. године, од када је започет један наглашен антијугословенски курс и размах затворених и међусобно посвађаних националних историографија.

Југословенска мисао или југословенска идеја и данас остаје основно питање изучавања рађања и живота југословенске државе. У извесном смислу, начин њене обраде и тумачења исказује се као основна методолошка претпоставка изучавања осталих чинилаца уједињења. Међутим, тумачење развитка југословенске мисли, као сложеног историјског процеса, још увек наилази на тешкоће због недостатка критичке анализе српског националног питања у оном облику и смислу како се оно испољило у балканским ратовима, Првом светском рату и

непосредно у време стварања заједничке југословенске државе. Мешање и поистовећивање српског националног питања са југословенским питањем, посебно у самом чину стварања државе, показало се као трајна сметња за научну анализу југословенске идеје и њеног разумевања као идеологије јединства различитих интереса још од свога корена, од када је сваки етнички и национални интерес почео да тражи историјско упориште у југословенском заједништву. Поједностављена тумачења о великохрватском интересу и пореклу југословенске мисли, и њеном великосрпском националном и државном карактеру, само су део њеног историјског садржаја.

Они резултати који су на основама историјских чињеница и њихових истраживања методама науке откривали садржаје југословенске мисли као цивилизацијски прогресивне идеје игнорисани су и оспоравани од стране ускогрудних националистичких снага у свим југословенским срединама. Било да су се јављале као ксенофобични национализам или хегемонистички унитаризам, односно као две супротстављене крајности, обе ове тенденције су својом политиком и праксом тровале заједнички живот народа у југословенској држави. У таквим околностима југословенска мисао све је више удаљавана од њених почетних садржаја о сарадњи и зближавању на језичком, културном, националном и државном плану, превладавању националних партикуларизама међу Јужним Словенима, јачању њихове одбрамбене моћи, привредне снаге, међународног положаја и др.

По својој карактеру и садржају динамична и разнородна, са обележјима времена и историјских околности кроз које је пролазила, у политичкој стварности југословенског уједињења 1918. и борбама око облика и унутрашњег уређења заједничке државе, као следбеник велике идеје новије европске историје, која је од средине 18. века дала несумњива демократска остварења, југословенска мисао је у југословенској варијанти сведена на пуки анахронизам. Њена потврђена цивилизацијска перспектива садржана у уважавању разлика међу националним конституентима, у случају југословенског уједињења сударила се са конзервативним схватањима националне државе између снага које су с једне стране биле на унутрашњем и међународном плану одлучујући фактор уједињења и оних које су непосредно из непријатељског табора стигле за преговарачки сто са захтевима о једнаким правима у положају и одлучивању. Обојана упорност и искључивост испољена у одбрани уских националних интереса није могла пружити конструктиван заједнички резултат.

Уместо утемељења широких интеграционих процеса на културном, економском, социјалном и политичком пољу, како унутар заједничке државе тако и према Европи, југословенски "пијемонтизам" се већ на самом почетку сломио на питању власти и владавине, на борби између централизма и федерализма, монархије и републике, у ствари

на уским интересима националних олигархија. Било је потиснуто схватање да југословенско заједништво може почивати и на неким другим облицима државног и друштвеног организовања. У самом почетку дати предлог о конфедеративном уређењу одлучно је био одбачен. Како је већ од 1903, а нарочито од 1914. године југословенска идеја све више прерастала у југословенско питање, од стварања заједничке државе постаје и међународни проблем све до данашњег времена. Ова њена негативна редукација последица је погрешне политике којом је југословенска држава за живота вођена. Историчари би несумњиво више користили када би истраживали узроке суноврата и пораза југословенске мисли, него што је уместо тога, под утицајем политичких конјунктура, декларативно нападају и омаловажавају, судећи најчешће о њој не по времену њеног настанка и развика, различитостима њених садржаја и мена, успона и падова, већ по ефектима њених пораза, тј. по накнадној памети. Историчари су остали дужни и објашњење зашто су југословенство, које је као интегралистичка и национална идеологија званично прокламовано тек после државног удара 1929. године, Срби највише пригрлили и као нову, наглашено државну идеју, наметали другима. Шта се подразумевало и хтело са таквим "српским" југословенством и зашто је оно данас, према многим оценама које доминирају у нашој јавности, постало "главни кривац српске трагедије", историјска наука тек треба да пружи свој суд. Међутим, ма какав он био, тешко да ће довести у сумњу рационалност изворних принципа југословенске мисли, који су следили интеграционе процесе европских земаља са хуманистичким садржајима и циљевима. Разнородни интереси водећих грађанских слојева у југословенским земљама и различити културно-историјски положај народа у њима, резултирали су природним стањем неједнаких приступа у решавању југословенског питања. Оно што се могло разумјети као мултикултурна предност, погрешна политика је од првог дана заједништва претворила у сукобе у којима је и југословенска идеја доживела историјски пораз.

Контролишући истину о југословенској историјској стварности политика је утицала на историографску обраду и других фактора уједињења 1918. године. Биле су права јерес тврдње да Југословенски одбор није имао легитимитет да заступа интересе хрватског и словеначког народа у преговорима са српском владом око уједињења, да прихваћени услови о начину и облику стварања заједничке југословенске државе нису били у складу са вољом и интересима ових народа, као што су убрзо потврдили и избори за уставотворну скупштину. Оцене да су Одбор сачињавали другоразредни политичари, зависни од воље и благајне српске владе, да је Одбор био политичка "експозитура", или "афилација" српских владајућих кругова на челу са Николом Пашићем, дочекиване су на нож јер су ударале у темеље идиличне слике о "поштенom" уједињењу, коју каснији режими, свако из својих разло-

га, нису озбиљније доводили у питање. Ту историографско–политичку конструкцију није променила чињеница да је овај незванични емигрантски орган, вештачки створен под патронатом српске владе, без ослонца у народу који је декларативно заступао, доживео неславан крај чим су на ујединитељску сцену ступиле националне политичке снаге, сабране пре свега у Народном Вијећу Словенаца, Хрвата и Срба.

Иако је лако доказати да Југословенски одбор стварно није био "политички представник југословенских народа у Аустро–Угарској", историографија још увек стоји на позицијама заговарања једног превазиђеног и анахроног, а по својим последицама врло штетног, идеолошког и политичког аманета. Тако, уместо знања о југословенским и противјугословенским активностима и расположењима код Хрвата, Словенаца и Срба и њихових политичких организација у Аустро–Угарској, добијамо само појединачна и лична гледања неких чланова Југословенског одбора. Једностран методолошки приступ примењен је и у изучавању ових питања и у другим југословенским срединама, па се тако у Србији пренаглашена пажња посвећивала Николи Пашићу, у Црној Гори Подгоричкој скупштини и сл. што потврђује да бављење превасходно политичком историјом у нас није никаква случајност и да има дубоке ваннаучне мотиве и разлоге.

Кључно питање за разумевање историје уједињења јесте улога Србије у стварању југословенске државе. Богата историографска литература, међутим, још увек није пружила одрешите одговоре око два суштинска политичка опредељења позната као "мало" и "велико" решење српске националне политике и ратних циљева Србије у Првом светском рату. Иза прокламације Нишке декларације од 7. децембра 1914, зависно од односа са силама Антанте и исхода рата, скривала се политичка опција Н. Пашића и владајућих кругова у Србији о "малом" решењу, односно стварању велике српске националне државе, која би окупила све Србе са простора југословенских земаља и на другој страни о општем југословенском уједињењу, као алтернативном, и, како се показало, једином могућем реалном решењу за окупљање свих Срба под једним државним кровом. Унутрашње и спољнополитичке околности, које су у историографији добро проучене и познате, довеле су до неминовности прихватања "великог" решења, са свим његовим контроверзним последицама по српске националне интересе. Међутим, при објашњавању њихових узрока затајила је самокритичка свест "националне историографије", која је ћутала о великодржавним идејама владајућих кругова, пре свега о сновима Александра Карађорђевића о великој нацији и држави са свим Србима у њој, на челу које би стајао он као "Краљ Ујединитељ".

Политички интереси владајућих кругова у заједничкој држави од самог почетка су изгинули из историографије и историје све оно што је сметало остваривању оваквог "великог" решења. Све што је било у

"нескладу" са Нишком декларацијом, Крфском декларацијом и другим програмским документима из историје уједињења, на које су печат ставиле српска влада и Двор, негативно је оцењивано или потишкivano у историјски заборав. Судбина Мајске декларације, Женевског споразума и неких других догађаја, затим оцене дате о Народном Вијећу Словенаца, Хрвата и Срба или Држави СХС, од 29. октобра 1918. најбоље изражавају негативне резултате ове политике, која је унела велике заблуде у изучавање југословенске мисли и југословенске државе.

Историографија о југословенском уједињењу, бавећи се под патронатом политике превасходно политичком историјом, до данас није дала одговоре на питања о економским и културним претпоставкама стварања заједничке државе. Утврђивање стварних стања и односа у економској и културној сфери између Срба, Хрвата, Словенаца и других југословенских народа, као предусловима југословенског заједништва, остало је, попут многих других важних питања, у сенци политичких обрачуна и интереса. О историјској стварности ових битних претпоставки за зближавање и живот народа у заједничкој држави углавном се ћутало, и тиме крило да су биле крајње неповољне, без потребних ефеката и традиције. Наглашено су заговаране и афирмисане додирне тачке културних прожимања у прошлости, посебно питања заједничког језика и етничке блискости, и док се одсуство економских, саобраћајних и трговинских веза, различитост правних система и верских конфронтација, није сматрало озбиљном историјском баријером ујединитељској политици. Решења која су нуђена била су импровизације кратког даха, без стварних изгледа да могу ускладити плуралистичке интересе различитих националних субјеката у заједничкој држави. Брзо се стога показало да ову најважнију основу уједињења, политичко насиље и његове декларације нису могли надоместити.

Нешто повољније стање, нарочито последњих година, остварено је у изучавању верског питања, политичке делатности водећих цркава, пре свега Католичке цркве и Српске православне цркве, према стварању југословенске државе. Међутим, истраживања и тумачења, овог такође изузетно важног историјског услова уједињења, углавном су следила основни метод изучавања југословенске идеје, те су садржала и све његове слабости. Супротстављеним српским и хрватским националним интересима тражена су упоришта у супротностима и сукобима православља и католичанства, као националним религијама, при чему је главна пажња усмеравана на политичко понашање њихових организација и следбеника. Занемарен је онај далеко важнији део њиховог утицаја на процес уједињења и касније државног заједништва, који се односи на културно–историјску и цивилизацијску димензију различитих интереса и националних разлика, као дубоких жаришта буду-

њих криза и сукоба међу југословенским народима. Три водеће цркве, католичка, исламска и православна, ушле су у нову државу без своје воље, не престајући да иза паравана изнуђених политичких споразума проповедају, свака у својој средини, конфесионални и национални ексклузивизам. Политичку капитулацију у чину стварања заједничке државе цркве су доживљавале као предах у нади да ће свака ојачати свој утицај на рачун друге. Догађаји су потврдили да је верско питање у југословенској држави било од самог почетка прворазредни чинилац, да је далеко шире и сложеније од својих религиозних и политичких манифестација. Његово суштинско цивилизацијско значење, природу и интересе на нашим просторима, политички диктат такође није могао сакрити и обуздати.

И нека друга значајна питања из историје уједињења, важна за историјску науку и за историјско искуство, остала су без правих одговора. Њима се више бавила публицистика, била су често аргумент у политичким обрачунима између националних елита и предмет политичке пропаганде владајућих режима, што је вероватно и био разлог да их историчари нерадо тумаче. Међу њима су она о карактеру и садржају политике којом је остварен непосредни чин уједињења 1. децембра 1918, тј. његов легимитет, као и питања око унитарног или федеративног уређења прве заједничке југословенске државе. Опрезни покушаји да се на њих пруже одговори нису дали јасан истраживачки и научни резултат пре свега због присуства политичког опортунизма. (Пример је позната полемика између Д. Јанковића и Ј. Плетерског). Тако још увек није јасно речено из којих је мотива и разлога извршена суспензија преговора у Женеви између српске владе и Народног Вијећа СХС (Пашић–Корошец) у новембру 1918. и пребацивање њиховог главног тока на договор са С. Прибићевићем и члановима Вијећа у Загребу, или зашто је председник Вијећа А. Корошец био намерно спречен да учествује на проглашењу монархистичке и унитарне државе 1. децембра 1918. у Београду.

Није, такође, објашњено уз колики је политички и материјални притисак српске владе, њених повереника и одбора, уз подршку пропаганде, новца, војске и жандармерије, дошло до изјашњавања за уједињење са Србијом у Загребу, Подгорици, Новом Саду и многим местима Босне, Далмације и других крајева. Зашто се за подршку оваквој политици прихватило и афирмисало уместо демократског народног легимитета тзв. револуционарно право изјашњавања у име народа. Ако се овоме дода и позната чињеница о изгласавању Видовданског централистичког устава 1921. уз помоћ купљене подршке муслиманских велепоседника, а против воље водећих хрватских и словеначких политичких странака, онда је јасно да је југословенско уједињење 1918. године изведено на недемократски начин, политичком и другом принудом водећих српских странака и дворских кругова. Покушаји у самој

Србији да се унутрашње уређење државе усагласи са демократским нормама и историјском стварношћу (С. Протић, Ј. Цвијић и др.) ућуткани су од ових одлучујућих политичких фактора на самом почетку. Држава је од првог дана ушла у дубоку кризу.

Оваква политика свесрпског окупљања и "ослобођења поробљене браће", вођена од стране владајућих кругова у Србији, резултирала је снажењем Хрватске републиканске сељачке странке С. Радића, аутономистичког покрета у Словенији, федералиста у Црној Гори и др., чиме је од самог почетка нова држава ушла у озбиљне међунационалне сукобе. Обећања о уважавању и прихватању пре свега хрватских захтева и основних интереса новонастале Државе СХС о начину стварања заједничке државе, изражена током преговора на Крфу 1917. и у Женеви 1918. и гарантована од стране српских званичних власти, нису остварена, како у самом чину уједињења тако и приликом доношења првог устава. Политичко насиље потиснуло је демократски дијалог и договор и тиме на самом почетку живота заједничке државе створило од три постојећа конститутивна народа два као незадовољне грађане и потенцијалне противнике.

И на основу ових питања може се тврдити да начин на који је створена Краљевина СХС 1. децембра 1918. и доношење њеног првог устава још увек нису темељно истражени у историографији са становишта критичког разматрања узрока и последица. Недостају одговори до којих је размера ова држава сматрана у Србији, Црној Гори и међу тзв. пречанским Србима продуженом српском државом, Краљевином Србијом, не само унутар српских владајућих кругова већ и у свести српског народа. Остало је важно а непознато питање, који су били узроци занемаривања даље изградње српске националне свести и њено поистовећивање са југословенством и југословенском државом. Недостају и одговори у којој је мери политика националног помирења била стварно праштање дојучерашњем непријатељу за почињене злочине у рату, а колико изнуда потребе политичке и социјалне пацификације ради успостављања елементарне стабилности нове државе на унутрашњем и спољном плану.

Исто тако, недостају и одговори на питања зашто само Срби већ од 1918. године бране југословенску државу "по сваку цену", и зашто је српско југословенство" испало на крају "кривац за трагедију Срба" и показало се као њихов историјски контрапункт. Отварајући нека од ових питања угледни публициста Д. Тошић истиче да је први српски пораз настао већ 1918. године "јер смо успели да створимо... једно схватање о југословенској заједници коју тако рећи нико није прихватао изван српског друштва." Сва је прилика да се управо ту крију и одговори о тзв. великосрпској хегемонији, који због недостатка објективног критичког приступа у изучавању ове теме, пре свега од стране срп-

ских историчара, до данас нису одмакли од политичке пропаганде и њене злоупотребе против српског народа у целини.

Крајње је време да наша историографија истраживачки приступи обради ових и других питања из историје југословенске државе која су остала до данас без научних одговора. То се може постићи само њеним ослобађањем од принуде политике и напуштањем схватања да историја мора бити у функцији националне епике и мита, јер се тиме досеже само жељена, али не и стварна слика властитог изгледа. Историјска стварност југословенског уједињења 1918. може бити добар почетак и пример ка томе усмерењу.

Prof. Dr. Momčilo Zečević

YUGOSLAV UNION 1918: POLITICS AND HISTORICAL REALITY

Summary

The paper reveals a disharmony of historiography survey of Yugoslav union in 1918 with a real historical picture of its developments and tenor, as well as the significance of the subjects who took part in it. It is pointed at the controversy of the estimates and various explanations of some events and occurrences, caused, primarily, by dictate of political and ideological conjunctions, which influenced Yugoslav historiography to judge about the Yugoslav union and original shaping of joint state, its historical appropriateness and meaning, applying also the extra scientific criterion. Among the numerous issues which should be scientifically challenged in respect of creation of Yugoslavia in 1918, there are Yugoslav idea, its historical tenor and meaning, real role and significance of Yugoslav Board in light of legitimate representative of Yugoslav peoples under the Austria–Hungary or authority dependent of Serbian Government and its politics, also the significance of religious factor, insufficient level of research of economic and cultural relations as assumptios for association, etc.

• The main attention was paid to the existence of political dictate and ignoring of historical reality among the decisive factors of union in 1918, where there was no respect for cultural–historical, national and political pluralism among the subjects of union, and there was no will to recognise them in organising of a joint state. The historiography, as stated in this paper, still owes the scientific answers to many questions from the history of Yugoslav integration, primarily those dealing with causes for disrespect of agreements achieved between the Yugoslav Board and National Council of the Slovenes, the Croats and the Serbs, both in act of

creation of a joint state in 1918, and in connection with its constitutional establishment in 1921. The scientific answers may be reached only if the historiography is liberated from the tutorage of politics and national mythology, which have limited the life of Yugoslavia in past three decades. Then it would be possible to obtain more complete knowledge on key problem of the way of solving the Serbian question in joint Yugoslav state, as well as of causes and tenors of "Serbian" Yugoslavianism and relation of other peoples towards it; in these areas there are no serious scientific results.

